

Психолінгвістичні особливості експлікації ефекту семантичних "ножиць" у ЗМІ

У статті описуються результати дослідження ефекту семантичних "ножиць", що утворився в інформаційному просторі України після "Помаранчевої революції" (2004). Доводиться положення про те, що ефект семантичних "ножиць" у ЗМІ експлікується через психолінгвістичні особливості.

In the article is described the outcomes of the research effect of "semantic scissors" which formed in the scope of Ukraine's the information after of orange the revolution (2004). Author demonstrated it the effect of semantic "scissors" in the mass-media uses at psycholinguistic unit's.

Проблема маніпулювання свідомістю масового споживача інформації розглядається не вперше [2; 4; 8; 9; 10; 11; 20; 21; 23 та ін.] і, на наш погляд, потребує певних пояснень у плані термінології та дефініцій. Згідно зі словником термін "маніпуляція" в основному своєму значенні тлумачиться як "рух рук, пов'язаний з виконанням певного завдання, наприклад, під час управління певним пристроєм" [22, 300]. Похідним значенням терміна слід вважати таке пояснення: "демонстрування фокусів, що базується в основному на спритності рук, умінні відволікти увагу глядачів від того, що повинно бути прихованим від них" [22, 300]. Непряме значення – "махінація, шахрайство" [22, 300]. У статті використовується термін "маніпуляція" насамперед у непрямо-му його значенні. Також зроблено спробу відстежити й описати процеси "непомітного" переходу непрямого значення терміна в основне. Такий "перехід" іноді суттєво змінює бачення та тлумачення тих процесів, що описують ситуацію в ЗМІ після "Помаранчевої революції" в Україні. Термін "інструмент маніпуляції ЗМІ" запропонований у науковий обіг раніше [23] і є складником загального поняття "Модель формування іміджу політиків у ЗМІ" [23].

Проблема функціонування в інформаційному просторі семантичних "ножиць" як інструменту маніпуляції засобів масової інформації (ЗМІ) полягає у такому.

За шість місяців (січень-серпень 2005 р.) після "Помаранчевої революції" в Україні в інформаційний простір різними ЗМІ (газети, журнали, інтернет-видання, телевізійні вістівні програми) пропонується велика кількість повідомлень про арешти, притягнення до кримінальної відповідальності представників "старої" (кучмівської) влади. Серед таких у минулому провладних і заможних політиків та підприємців відомі у країні фігуранти: Л. Кучма, В. Янукович, В. Медведчук, І. Бакай, Н. Шуфрич, Б. Колесник, І. Різак, М. Швець, Р. Ахметов, М. Засуха та ін.

В інформаційному просторі, з одного боку, "нова" влада порушила чимало карних справ проти корупціонерів кучмівського режиму і назвала низку гучних розслідувань "боротьбою з корупцією". З іншого боку, представники "старої" влади, потерпаючи від "прискіпливості" "силових" структур "нової" влади і гуртуючись навколо двох політичних сил, а саме: СДПУ(о) і Партії регіонів, назвали такий процес "політичними переслідуваннями". Один і той же процес гучних карних справ в Україні називається представниками двох основних опозиційних одна до однієї політичних сил по-різному. Семантика терміна "боротьба з корупцією" та "політичні переслідування" різна. Процес один. У результаті в масмедійному просторі України утворюються семантичні "ножиці" чи смислові розбіжності.

Споживач масової інформації, яким є кожен українець, вводиться в оману, не знаючи подробиць. Таким чином, відбувається маніпуляція увагою та значеннями. Така маніпуляція має три протилежних вектори.

Перший вектор: можна передбачити, що дві основні у цій ситуації політичні сили України навмисно відволікають увагу споживача інформації від більш актуальних проблем реформації суспільства: вирішення проблем соціального забезпечення, налагодження проблем з постачанням газу, з недостатньою кількістю цукру на ринку тощо. Іншими словами, опозиційні сили: з одного боку, СДПУ(о), Партія регіонів, з іншого – блок "Наша Україна", БЮТ, Народна партія – маніпулюють суспільством.

Другий вектор: усі ЗМІ, здобувши жадану "свободу слова", подають інформацію про гучні карні справи саме таким чином, аби в суспільстві склалося враження про повний безлад та хаос в Україні. Це також маніпуляція свідомістю масового споживача інформації.

Третій вектор: певні ЗМІ ще залишаються під впливом політичних орієнтацій володарів контрольного пакету їх акцій і саме тому змушені подавати інформацію, "озираючись" на "господа-

рів". Унаслідок такого упередженого й однобокого висвітлення подій один і той же процес називається різними словами. Такий процес Г. Почепцов [18] називає "наклеюванням ярликів". Але, незважаючи на назви і терміни, якими визначено згаданий процес, у наявності той самий маніпулятивний аспект таких дій ЗМІ.

Проте слід зауважити, що існує ще й проблема підходів в аналізі процесів та засобів маніпулювання в інформаційному просторі свідомості масового споживача. Так, можна розглядати висвітлення у ЗМІ гучних карних справ як процес маніпуляції самими засобами масової інформації, але можна розглядати таке висвітлення як процес маніпулювання, організований тими ж ЗМІ.

Результатом такої маніпуляції є подальше розмежування та негативна диференціація південного та західно-північного регіонів України за "кольоровою" ознакою. У будь-якому разі маніпулювання ЗМІ (або з боку ЗМІ) веде до негативних наслідків у суспільстві.

Враховуючи вищесказане, ми сформулювали об'єкт, предмет та гіпотезу свого дослідження.

Об'єкт дослідження: ефект семантичних "ножиць" в інформаційних текстах ЗМІ України.

Предметом дослідження є психолінгвістичні особливості експлікації ефекту семантичних "ножиць" в інформаційних матеріалах ЗМІ України.

Гіпотеза: ефект семантичних "ножиць" в інформаційних матеріалах ЗМІ України експлікується завдяки психолінгвістичним особливостям, зокрема таким: 1) збільшена частотність вживання лексики на кшталт: "корупція", "боротьба", "політичні переслідування", "арешт", "обшук", "хабарництво", "здирицтво", "інкримінується", "вбивство", "резонанс", "Кучма", "Медведчук", "Різак", "Янукович", "Колесник", "Бакай", "Ахметов"; 2) збільшена частотність вживання речень, в яких критикується "стара" влада; 3) перебільшена кількість уживання речень, в яких "нова" влада подається з позитивного боку.

Методи дослідження:

- гіпотетико-дедуктивний метод;
- порівняльний метод;
- контент-аналіз;
- кількісний та якісний аналіз;
- дистрибутивний аналіз (див. "Висновки" наприкінці статті).

Методикою дослідження обрано такі процедури:

1) детальне визначення термінів "політичне переслідування" і "боротьба з корупцією" в Україні після "Помаранчевої революції" (січень–серпень 2005);

2) аналіз ЗМІ (тижневі газети "Дзеркало тижня", "Персонал плюс", журнал "Корреспондент") та відбір з них стимульних матеріалів (текстів), що інформують про боротьбу з корупцією, про політичні переслідування в Україні у зазначений період;

3) відбір інформаційних матеріалів (текстів) за такими жанрами: інформаційне повідомлення (замітка без автора), аналітична стаття, нарис, інтерв'ю;

4) за допомогою контент-аналізу пошук у стимульних матеріалах (текстах) конкретних психолінгвістичних одиниць, які маркерують ефект семантичних "ножиць" у ЗМІ на тлі подавання інформації про боротьбу з корупцією та про політичні переслідування в Україні після "Помаранчевої революції";

5) класифікація знайдених психолінгвістичних одиниць, які маркерують ефект семантичних "ножиць" у ЗМІ в контексті боротьби з корупцією та політичних переслідувань в Україні;

6) формулювання висновків щодо організованого та проведеного дослідження.

Критерії відбору стимульних матеріалів:

1) стимульними можуть бути матеріали (тексти), вміщені у щоденних та щотижневих газетах, журналах, телепередачах;

2) згадані у п. 1 стимульні матеріали (тексти) повинні бути датовані січнем–серпнем 2005 р.;

3) предметом аналізу повинні виступати тексти (у газетах, журналах) чи тексти усних повідомлень ведучих інформаційних телепрограм (новини);

4) кількість інформаційних матеріалів (текстів) повинна бути не менше 10;

5) обсяг одного аналізованого інформаційного матеріалу повинен дорівнювати не менш як 100 слів (у друкованих ЗМІ) чи обмежуватися рамками усного коментарію одного сюжету (у телевізійних ЗМІ та у радіоповідомленнях);

6) мовою інформування може бути українська або російська.

Для аналізу обрано такі інформаційні матеріали [1; 3; 5; 7; 13–17; 19; 24].

Результати та первинна інтерпретація аналізу зафіксовані у таблиці та діаграмі.

Інтерпретація одержаних даних.

За результатами, відбитими у таблиці, було складено діаграму (див. додаток), що демонструє співвідношення показників частотності використання психолінгвістичних маркерів ефекту семантичних "ножиць" у ЗМІ (далі скорочено – ЕСН у ЗМІ).

У діаграмі подано не тільки кількість частотності вживання психолінгвістичних маркерів за 20 критеріями, а й вказано на діапазон норми. Останній розраховувався за формулами 1 і 2.

Формула 1 дає уявлення про те, як розраховувався середній показник ступеня експлікації психолінгвістичних маркерів ЕСН у ЗМІ.

$$Q = \frac{\sum(c_1 c_2 c_3 \dots c_n)}{n_c} \quad (1)$$

де:

Q – середній показник ступеня експлікації пси-

ри вираховували частку кожного з 13 показників, що графічно відобразили у діаграмі.

Інтерпретація даних діаграми дає підґрунтя для фіксації таких особливостей:

1) найбільшу частку (11 %) серед тринадцяти критеріїв норми вибірки має критерій 9 – кількість словосполучень, структура яких містить основні слова "затримання", "заарештований", "витаскати з-за ґрат", "опинитися за ґратами" (або "арешт", "міра утримання", "утримання під охороною", "брати" – у значенні "заарештовувати") і залежне слово – прізвище політика";

2) друге місце мають чотири показники (10 %), а саме: критерії 12, 13, 17 та 18, що відповідно розшифровується як:

– критерій 12 – кількість випадків уживання слів "звинувачення", "перебувати під слідством...";

– критерій 13 – кількість позитивних висловлювань на адресу нової влади (на кшталт "...стало першим реальним жестом нової влади, який повинен продемонструвати – недоторканих більше немає");

– критерій 17 – кількість випадків вживання слів "шахрайство", "перевищення службових повноважень", "зловживання службовим становищем";

– критерій 18 – кількість випадків вживання слова "хабарі", "хабар", "хабарництво".

Виокремлені особливості дали змогу сформулювати такі висновки.

Нами було передбачено, що ефект семантичних "ножиць" в інформаційних матеріалах ЗМІ України експлікується завдяки психолінгвістичним особливостям.

Психолінгвістичними особливостями були визначені такі:

1) збільшена частотність вживання лексики на кшталт: "корупція", "боротьба", "політичні переслідування", "арешт", "обшук", "хабарництво", "здирництво", "інкримінується", "вбивство", "резонанс", "Кучма", "Медведчук", "Різак", "Янукович", "Колесник", "Бакай", "Ахметов";

2) збільшена частотність вживання речень, в яких критикується "стара" влада;

3) перебільшена кількість вживання речень, в яких "нова" влада подається з позитивного боку.

Наше передбачення підтвердилося частково.

1. Справді, ефект семантичних "ножиць" присутній в інформаційних матеріалах (текстах) ЗМІ (у нашому випадку в тижневиках "Дзеркало тижня" та "Персонал плюс", а також у журналі "Корреспондент").

2. Серед збільшеної частотності згаданих у гіпотезі висловлювань та слів насправді частотними виявилися такі: "політичні переслідування", "політичні репресії", "політичне знищення", "політична помста", "політичні підстави", "у

карній справі ... є політика ...", "політика і кримінал у затриманні ...", "політичну складову виключати не варто...", "... нова влада робить все, щоб паплюжити ... стару владу ...", "політичний характер", "політичний бік питання", "політичний скандал", "використання у політичних цілях", "політичне протистояння".

3. Досить високими і частотними в інформаційних матеріалах (текстах) досліджених ЗМІ є кількість критичних, негативних висловлювань щодо чинної влади.

4. Найвищою і найчастотнішою є кількість критичних, негативних висловлювань щодо політичних фігурантів, які виступають проти нової влади.

5. Слід визнати, що реальним є факт частотності вживання речень, в яких нова влада подається з позитивного боку, хоча передбачалося, що таких речень буде більше. У такому передбаченні ми виявилися не зовсім близькими до істини.

Окрім висновків, сформульованих у п. 1–6, виникла необхідність зробити ще кілька, що не випливають з висунутого передбачення.

1. Ефект семантичних "ножиць" фіксується у провладних за своїм характером газетах (тижневиках "Дзеркало тижня" і "Персонал плюс", а також журналі "Корреспондент").

2. Незважаючи на те, що свого часу у вирі подій "Помаранчевої революції" в Україні згадані й аналізовані нами тижневиками і журналом мали "помаранчеву" заангажованість, через шість-сім місяців після революції тижневиками і журналом фіксують майже один рівень частотності вживання висловлювань двох протилежних характерів, а саме: з одного боку, ЗМІ часто критикують стару владу, з іншого майже на тому рівні, з тією ж частотністю критикують нову владу (з різницею у 3 % на користь частішої критики старої влади).

Побічним результатом нашого дослідження став висновок про можливість відтворити за допомогою аналізу інформаційних матеріалів (текстів) ЗМІ в Україні (тижневиках "Дзеркало тижня" та "Персонал плюс", журналі "Корреспондент", що виходили у період січень-серпень 2005 р.) є те, що ми у робочому порядку назвали "інформаційним портретом" ньюзмейкерів (або тих, хто створює інформаційний привід). Отже, інформаційний портрет за згаданий період відтворюють такі масовокомунікативні одиниці:

– "політичні переслідування", "політичні репресії", "політичне знищення", "політична помста", "політичні підстави", "у карній справі ... є політика ...", "політика і кримінал у затриманні ...", "політичну складову виключати не варто...", "... нова влада робить все, щоб паплюжити ... стару владу ...", "політичний характер", "політичний бік питання", "політичний скандал", "використання у політичних цілях", "політичне протистояння";

– "...не зовсім продумана та поверхова стратегія...", "...замість своєчасних заходів щодо притягнення важливих свідків, міністр Луценко, на жаль, тільки погіршив ситуацію...";

– "...буде звинуваченням проти всієї правлячої у Донбасі політичної еліти";

– "боротьба з корупцією", "боротьба з олігархами", "боротьба з економічними злочинами";

– "тиск на журналістів", "політичний тиск", "...під тиском", "тиск на колектив", "тиск на викладачів";

– "резонанс-";

– "затримання", "заарештований", "витаскати з-за ґрат", "опинитися за ґратами" (або "арешт", "міра утримання", "утримання під охороною", "брати" – у значенні "заарештовувати") і залежне слово – "прізвище політика";

– "допит", "допитуваний", "запрошення до прокуратури";

– "звинувачення", "перебувати під слідством...";

– "...стало першим реальним жестом нової влади, який повинен продемонструвати – недоторканих більше немає";

– "...затягування часу дозволило прибічникам заарештованого політизувати справу";

– "здирництво", "здирав";

– "корумпов-", "корупц-";

– "шахрайство", "перевищення службових повноважень", "зловживання службовим становищем";

– "хабарі", "хабар", "хабарництво";

– "підписка про невиїзд", "підозрюваний".

Проведене дослідження стосується тільки згаданих засобів масової інформації і періоду висвітлення ними подій січня–серпня 2005 р.

1. *Бондаренко Е.* Двойные стандарты власти // Корреспондент. – 2005. – № 19. – С. 40.

2. *Брехаря С.* Масова свідомість та ЗМІ // Сучасна інформаційна політика. – К., 1999. – С. 178–180.

3. *Бутусов Ю.* "Менти" проти "Бригади". Перша серія // Дзеркало тижня. – 2005. – № 13. – С. 2.

4. *Владимиров В. М.* Преса тоталітарної моделі: насильство над свободою інтерпретації // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 5. – С. 52–61.

5. *У чужому оці ...* // Дзеркало тижня. – 2005. – № 19. – С. 1.

6. *Гнатюк А. Д.* Средства создания экспрессии и её интенсификация в газетно-журнальных жанрах: Автореф... канд. філол. наук: 10.02.05. – К., 1984. – 25 с.

7. *Омельченко Г.* Кучма кинув колишніх партнерів на сотні мільйонів доларів. У кримінальному світі таких речей не прощають // Персонал плюс. – 2005. – № 111. – С. 3. (передрук з: Інформаційний бюлетень. – № 10).

8. *Гриценко О.* Мас-медійні кампанії та проблеми їх застосування в ЗМІ // Публіцистика і політика: Зб. наук. праць / За ред. В. І. Шкляра – К., 2001. – Вип. 2. – С. 61–64.

9. *Дейк Т. Ван.* Анализ новостей как дискурса // Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ./ Сост. В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – С. 111–160.

10. *Законова А.* Засоби масової комунікації: ефективність впливу на аудиторію // Роль ЗМІ в процесах державотворення. – К., 1998.

11. *Лисенко В.* ЗМІ як приклад національної небезпеки // Персонал плюс. – 2005. – № 29. – С. 4.

12. *Манипуляция* // Словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1990. – С. 300.

13. *Мартин В.* Затримання екс-губернатора Закарпаття – торжество справедливості чи полювання на відьом? // Дзеркало тижня. – 2005. – № 6. – С. 5.

14. *Мартин В.* Дзвоник для СДПУ(о) // Дзеркало тижня. – 2005. – № 19. – С. 4.

15. *Місцезнаходження невідоме* // Дзеркало тижня. – 2005. – № 25. – С. 1.

16. *Мостова Ю.* Від кого – щит? Для кого – меч? // Дзеркало тижня. – 2005. – № 23. – С. 1, 3.

17. *Перстньова Н.* У пастці старої ненависті // Дзеркало тижня. – 2005. – № 11. – С. 4.

18. *Почепцов Г. Г.* Теория массовой коммуникации. – М.: Рефл-бук, К.: Вахлер, 2001. – 656 с.

19. *Примаченко А.* Юрій Луценко: "Ми не були готові до війни" // Дзеркало тижня. – 2005. – № 18. – С. 8.

20. *Різун В. В.* Маси: Тексти лекцій. – К., 2003. – 118 с.

21. *Серажим К.* Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики): Монографія / За ред. В. Різуна; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 392 с.

22. *Словарь иностранных слов.* – М.: Рус. яз., 1990. – 624 с.

23. *Холод О. М.* ЗМІ та імідж політиків: Моногр. / За ред. В. В. Різуна; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 343 с.

24. *Шевченко А.* Закарпатський детектив // Корреспондент. – 2005. – № 19. – С. 36–37.

14.	Кількість позитивних висловлювань на адресу старої влади (на кіштант"... залягування часу дозволило причіником заарештованого політизувати справу")			4/4,81 %	-	-	-	2/0,15 %	-	-	-	-	3/4,6 %	27,3 %
15.	Кількість випадків уживання слів "здириництво", "здирав"			1/0,064 %	-	-	-	2/0,17 %	-	-	1/0,02 %	-	2/0,26 %	36,4 %
16.	Кількість випадків уживання кореня слів "коруптов-", "корупц-"			1/0,064 %	-	-	-	1/0,07 %	-	1/0,05 %	-	-	-	27,3 %
17.	Кількість випадків вживання слів "шаарйство", "перевіщення службових повноважень", "зловживання службовим становищем"			-	-	1/0,05 %	-	2/0,15 %	1/0,08 %	2/0,12 %	-	-	1/0,1 %	45,5 %
18.	Кількість випадків вживання слів "хабар", "хабар", "хабарництво"			-	-	2/0,11 %	-	1/0,07 %	1/0,08 %	7/0,4 %	-	-	1/0,1 %	45,5 %
19.	Кількість випадків вживання слів "деполізація", "декриміналізація"			-	-	-	-	-	-	-	2/0,05 %	-	-	9 %
20.	Кількість випадків вживання слів "підписка про невід", "підозрюваний"			3/0,19 %	-	-	-	1/0,07 %	2/0,17 %	-	-	-	3/0,3 %	36,4 %
				1	2	3		5	6					

Примітки:

А – загальна кількість слів у тексті.

Б – загальна кількість речень у тексті.

1 – Бутусов Ю. "Менты" против "Бригады". Первая серия // Зеркало недели. – 2005 – № 13. – С. 2.

2 – В чужом глазу ... // Зеркало недели. – 2005. – № 19. – С. 1.

3 – Омельченко Г. Кучма кинув колишніх партнерів на сотні мільйонів доларів. У кримінальному світі таких речей не прощають // Персонал плюс. – 2005. – № 111. – С. 3. (передрук. з: Інформаційний бюлетень, № – 10).

4 – Мартин В. Задержание экс-губернатора Закарпатья – торжество справедливости или охота на

ведьм? // Зеркало недели. – 2005. – № 6. – С. 5.

5 – Мартин В. Звонок для СДПУ(о) // Зеркало недели. – 2005. – № 19. – С. 4.

6 – Местонахождение неизвестно // Зеркало недели. – 2005. – № 25. – С. 1.

7 – Мостовая Ю. От кого – щит? Для кого – меч? // Зеркало недели. – 2005. – № 23. – С. 1, 3.

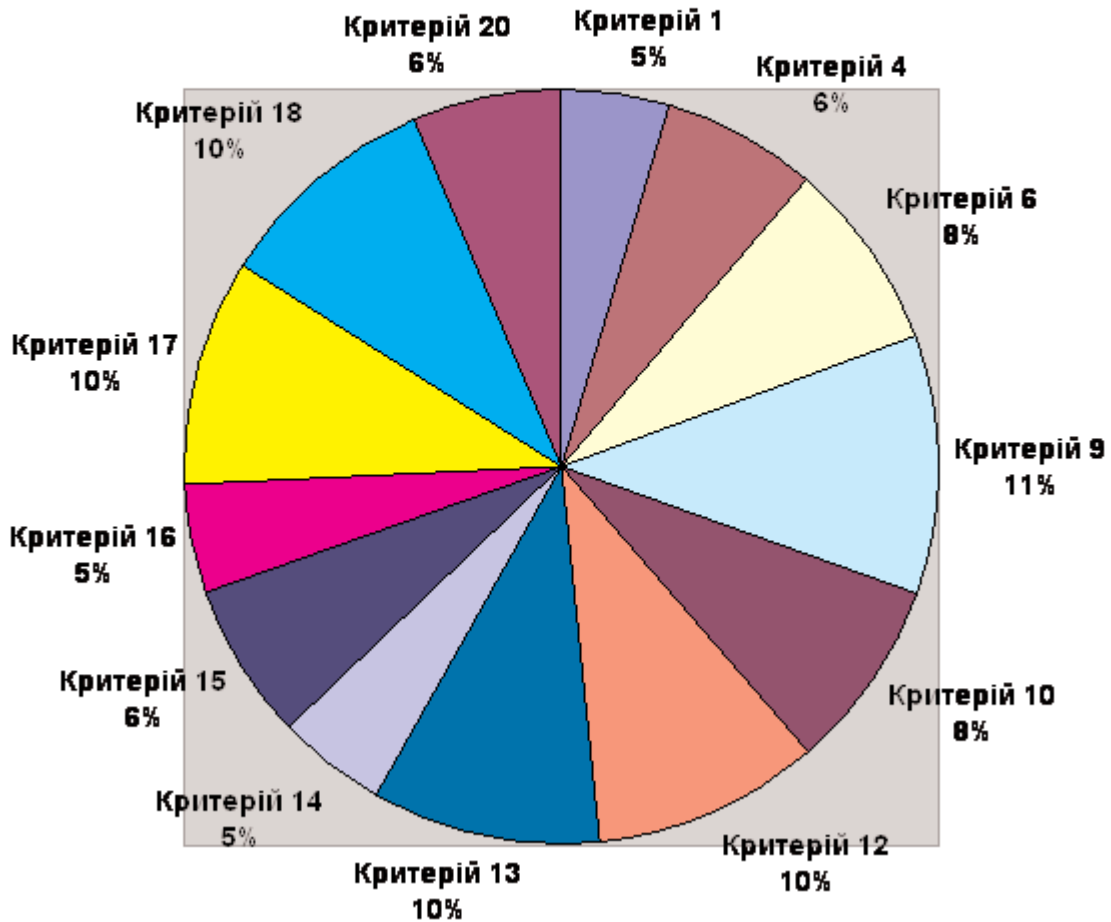
8 – Перстнёва Н. В ловушке старой ненависти // Зеркало недели. – 2005. – № 11. – С. 4.

9 – Примаченко А. Юрий Луценко: "Мы не были готовы к войне" // Зеркало недели. – 2005. – № 18. – С. 8.

10 – Шевченко А. Закарпатский детектив // Корреспондент. – 2005. – № 19. – С. 36–37.

11 – Бондаренко Е. Двойные стандарты власти // Корреспондент. – 2005. – № 19. – С. 40.

Діаграма. Результати співвідношення 13 показників, що увійшли у "норму вибірки".

Примітки:

Критерій 1 – "кількість вживання слів "боротьба з корупцією", "боротьба з олігархами", "боротьба з економічними злочинами".

Критерій 4 – "кількість вживання слів "тиск на журналістів", "політичний тиск", "...під тиском", "тиск на колектив", "тиск на викладачів".

Критерій 6 – "кількість вживання кореня слова "резонанс-".

Критерій 9 – "кількість словосполучень, структура яких містить основні слова "затримання", "заарештований", "витаскати з-за ґрат", "опинитися за ґратами" (або "арешт", "міра утримання", "утримання під охороною", "брати" – у значенні "заарештовувати") і залежне слово – прізвище політика.

Критерій 10 – "кількість випадків вживання слів "допит", "допитуваний", "запрошення до прокуратури".

Критерій 12 – "кількість випадків вживання слів "звинувачення", "перебувати під слідством...".

Критерій 13 – "кількість позитивних висловлювань на адресу нової влади (на кшталт "... стало першим реальним жестом нової влади, який повинен продемонструвати – недоторканих більше немає").

Критерій 14 – "кількість позитивних висловлювань на адресу старої влади (на кшталт "... затягування часу дозволило прибічникам заарештованого політизувати справу").

Критерій 15 – "кількість випадків уживання слів "здирництво", "здрав".

Критерій 16 – "кількість випадків уживання кореня слів "корумпов-", "корупц-".

Критерій 17 – "кількість випадків уживання слів "шахрайство", "перевищення службових повноважень", "зловживання службовим становищем".

Критерій 18 – "кількість випадків вживання слів "хабарі", "хабар", "хабарництво".

Критерій 20 – "кількість випадків вживання слів "підписка про невиїзд", "підозрюваний".